

Нил Балфур

Сели Мекеј

КНЕЗ ПАВЛЕ КАРАЂОРЂЕВИЋ

једна закаснела биографија

ГЛАВА I

1893-1912

Порекло и младост

Павле Карађорђевић рођен је 15. априла 1893. у Петрограду, као једино дете кнеза Арсена Карађорђевића и Ауроре Демидов, принцезе од Сан Доната. Како се ово двоје уопште одлучило за тај брак остало је тајна. Арсен, као човек, био је потпуно неподобан за супруга, а и Аурора је, сасвим сигурно, била недорасла одговорностима мајке. Били су зато дубоко несрећан пар и нису задуго остали заједно.

Арсен, који је ишао у гимназију Луја Великог у Паризу, а затим завршио официрску школу Сен Сир, развио је, врло млад, склоност ка женама и жудњу за ратовањем. Коцкар по природи, читавог живота јурио је за опасностима и авантуром. Већ до своје двадесет осме године прошао је, ратујући као француски официр, бојиштима широм света — од Северне Африке до Кине, а касније је, са променљивом срећом, служио и у руској царској војсци и краљевској српској коњици.

Арсенов немирни дух умногоме је особен за његово карађорђевићевско порекло. Био је унук легендарног Карађорђа (Црног Ђорђа), човека из народа који је 1804. подигао устанак против омражених Турака и постао неоспорни господар Србије.

Аурора Демидов, пак, потиче из старе породице чији је успон до славе и богатства више последица њиховог савршеног смисла за посао него неких племенитих и херојских дела. Прича се како је једнога дана 1694. године, када је Никита Демидич - сиромашни ковач у граду Тули, мирно ударао по свом наковњу, одједном кочија украшена царским амблемима застала пред његовом радионицом. Лакеј је дотрчао до Никите и затражио да поправи пиштољ у коме се у току путовања заглавио метак. И док је радио свој посао, Никита је чуо глас из кочије како проклиње чињеницу што се за лепо и добро оружје мора ићи у иностранство. Истог тренутка Никита је одвратио да је такво оружје сасвим лако направити. Човек који је потом искочио из кочије и оване распалио шамар због дрскости и надобудности био је нико други до цар — Петар Велики, главом и брадом. Посрћући од ударца Никита оде у радионицу и изнесе два пиштоља истоветна оном који је поправио. Петар Велики се запањено и одмах позвао Никиту на ручак. Кад је ковач напустио дворску палату, цар му је даровао слободу и земљиште на Уралу. И тако је он искористио тај необични и срећни случај јер је, откривши да је земља коју је он добио богата гвозденом рудом, одмах изградио фабрику муниције. У току рата са Шведском фабрика у Тули радила је пуном паром, одржавајући највећи могући ниво производње, па је то њеном власнику донело титулу грофа.

Када је ова титула постала наследна — 1780, Демидови су већ поседовали руднике сребра, платине и злата, али је упркос великом богатству њихов положај у друштву остао несигуран. Стога је Никола Демидов, Аурорин деда, добро учинио што је за жену узео Јелисавету Александровну Строганову.

Да би избегли друштвену несигурност у Сент-Петербургу, Никола и његова невеста преселили су се у Француску. У наполеоновском Паризу су просто цветали. Уз огромно богатство, руску племићку титулу и жељу за дружењем са светском елитом, они су тада поставили добре основе за друштвени успех свог најстаријег сина Анатолија Демидова. Тај син — ујак Аурорин — касније је и остварио друштвене, књижевне и уметничке амбиције свога оца и мајке.

Анатолиј је одрастао у величанственој вили Сан Донато, коју је његов отац изградио на домаку Фиренце. Био је културан, шармантан и леп, па је убрзо дошло и до спектакуларног брака са предивном Наполеоновом нећаком Матилдом.*) Због звучном имена своје жене и веза са руском царском породицом, Анатолиј је добио титулу принца од Сан Доната. Овај брак, међутим, није био дугог века. Матилда се вратила у Париз, а Анатолиј је наставио да живи сам у Сан Донату, одајући се писању путописа који су доцније постали чувени, а и колекционарству — скупљао је слике и намештај, украшавајући тако још више свој дом.

Од Анатолија, који није имао наследника, принчевска титула прешла је на његовог млађег брата Павла - Аурориног оца. Аурорина мајка, пак, принцеза Јелена Трубецка, била је друга жена Павла Демидова. За разлику од Анатолија који је много путовао, Павле и Јелена живели су у Русији, па су се у Петрограду и родили Павлов син Елим (из претходног брака) и кћери Ауроре и Моина Демидов. И док је Елим постао руски дипломата, скрасивши се коначно у Грчкој, Моина се удала такође за славног и културног љубитеља путовања — руског кнеза Симеона Абамалека Лазарева, па се са њим настанила у раскошној вили у Риму.

Уметничко окружење које је Анатолиј Демидов створио у Сан Донату и примери и залагања у том смислу његових ујака Абамалека Лазарева у Риму и Елима Демидова у Грчкој, развили су рано код младог српског кнеза Павла интересовање за класичну уметност. А богатство Демидовљевих у Италији, пак, омогућило му је доцније, кад је постао кнез Југославије, да стекне материјалну независност и, тиме, средства да се препушта својој великој љубави за уметношћу која га није напустила читавог живота.

Павле је отишао из Русије са мајком и једном руском дадиљом још као једногодишње дете. Аурора, по свему судећи, од самог почетка није гајила никакве илузије о својој или Арсеновој способности да одгаји њиховог малог дечака. У почетку је молила свог полубрата Елима да га усвоји, али њему као дипломати од каријере то није било угодно, па је морао да је одбије. Млада, преплашена и напуштена, Аурора је наставила да тражи дом за свога сина. Најзад, 1896, кад је Павлу било само три године, прилика се указала.

Арсенов најстарији брат Петар, глава династије Карађорђевића у изгнанству, живео је тада у Женеви. Пошто му је жена умрла, он је одлучио да своје троје деце — Ђорђа, Јелену и Александра — овај трећи, најмлађи, имао је осам година — пошаље на школовање у Петроград. Дечаци су требали да иду у Школу пажева, а девојчица у Завод у Смолном. Он се зато сагласио да

*) Матилда је била и сестричина Романова и праукука енглеског краља Џорџа III

у своју кућу на обали Женевског језера прихвати братанца и његову дадиљу. Од дана када је Павле са својом дадиљом напустио Ницу са оно мало ствари које су му припадале, он је мајку видео још само два пута у животу. Много касније, као стар човек, причао је како се, ипак, ње сећа само из два кратка али снажно узбудљива сусрета. Једном, када му је било само шест година, на крстарењу великим бродом по Женевском језеру, изненада га је зграбила у наручје једна дама на палуби, и држала га тако, чинило му се, читаву вечност, а у свом малом срцу он је ту вечност доживео као највећу срећу. Онда га је својим пријатељима на броду представила као свога сина И, онда, још једном — било му је можда осам година — одвели су га једне вечери, касно усред зиме, на неку железничку станицу, и рекли му да чека. И кад је наишао воз, она иста дама сишла је из вагона и чврсто загрлила свог сина, држећи га у загрљају неколико минута. Затим се, обливена сузама, попела у воз који се одмах изгубио у ноћи. Аурора се убрзо преудала, пошто је свог Павла послала у Женеву - за неког Николу, грофа од Ногера из Торина. Умрла је 1904, оставивши за собом два сина близанца — и ниједан од њих никада није упознао полубрата Павла.

Арсен се, међутим, никада није поново женио. Наставио је свој живот луталице и усамљеника, и у време повратка династије Карађорђевића на престо у Србију, 1903. године, већ је за собом имао низ љубавних веза и сасвим мали део свог наследства. У току балканских ратова 1912. и 1913, истакао се као коњички официр, а заузео је и град Велес. Потом су га, по избијању првог светског рата, потпуно мимоишли. Бесан, вратио се у Русију, где је добио чин генерала, и учествовао у рату у коњичкој гарди, све док га револуција није приморала да се врати у Париз.

Арсен никада није прихватио одговорности оца, па је Павле одрастао као потпуни странац за њега. И по природи, њих двојица били су сасвим различити. Павле — веома осећајан, мисаон и повучен, а отац прек, брз на делу и екстровекован. Односи су им ипак били срдачни, иако готово формални, али је Павле у својим младим годинама, у ствари, мало сусретао оца

Прве две Павлове године са стрицем у Женеви прошле су прилично добро. Он је обожавао своју руску дадиљу, која је већ тада преузела улогу и оца и мајке. Његов строги и ћутљиви стриц није се много мешао, а како су му млади рођаци били у Русији, имао је читаву кућу на располагању, па није био несрећан.

Но тада се догодио драматичан преокрет нагоре: кад је напунио седам година спаковали су га за једну школу у Лозани, где је имао да живи као питомац, а његову дадиљу су отпустили. Та школа била је хладна, мрачна и пуна пацова. До краја живота и сама помисао на пацова испуњавала је Павла ужасом. Усамљен, јадан и збуњен, Павле је само чезнуо за својом дадиљом. Њена љубав и нежност били су једино право топло осећање за које је знао, па он ту жену никада није заборавио. Осећање одбачености било је потпуно. Током следеће четири године он се кретао између Женеви и Лозане, између дома у коме су били само мушкарци и школе коју је мрзео и које се бојао. По природи осећајан и бојажљив, постао је тих година сасвим усамљен, изнад свега жудећи за женском заштитом.

А онда су, јуна 1903, стигле вести из Србије да су краљ Александар Обреновић и његова жена убијени и да је Павлов стриц Петар требало да буде проглашен за краља. Павле је прекинуо школовање јер је требало са стрицем да пође у Београд.

У то време Павле готово да ништа није знао о супарништву између две породице, па је био дубоко узнемирен грозним убиствима. Александар Обреновић и његова жена били су сасечени у орману у коме су покушали да се склоне од својих атентатора, а њихова унакажена тела избачена су у дворско двориште. Павле се задесио у соби у тренутку доласка гласника који је јављао о убиствима, па га сећање на то није напустило до краја живота.

Осим ове крваве епизоде, Павле није много знао о својој домовини. У ретким приликама у којима му се стриц обраћао, највише је било речи о његовом понашању и манирима, или о школовању и сличним детаљима. Његов први језик био је руски, а у школи је говорио и учио на француском. И зато је, стигавши као десетогодишњак у Београд, и сместивши се у собицу на највишем спрату североисточног крила краљевског двора, морао да се осети потпуним странцем. Живот на двору био је сав у знаку мушкараца, а дисциплина и протокол строги. Зато је овај дубоко интелигентни, болно стидљиви и радознали дечак почео да се интелектуално надахњује у контакту са страним посетиоцима — амбасадорима и другим дипломатским особљем. Знање о српској и балканској историји скупљао је делом у школи а делом за време обеда у двору, којом приликом су сви официри, у свечаним униформама парадирали код стола за којим је седео преозбиљни, претерано пажљиви и ћутљиви краљ Петар. Поред тога што је с напором слушао шта се говори, најважнија Павлова брига током тих обеда била је како да нешто и поједе. Краљ је имао обичај да умаршира у просторију и одмах седне за сто; пошто би први био послужен, завршио би с јелом пре но што би остали и били послужени како треба. Чим би престао да једе устао би од стола, објавио да је обед завршен и напустио просторију.

Између 1903. и 1912. Павле је ишао у школу у Београду. Од његових малих рођака, најстарија — Јелена била је девет година старија од њега, а живела је највише у Русији. Трећег септембра 1911. удала се за руског кнеза Јована Константиновича, сина великог кнеза Константина и унуке цара Николе I. Старији од два Петрова сина — Ђорђе, био је душевно нестабилан. Једном је у Београду успео да убије свог сопственог стражара и слугу; другом приликом су га ухватили како растура срчу по школском дворишту (у коме су се деца обично играла босонога), само да би уживао гледајући шта ће се десити. Павле, кога је већ у Женеви његов старији братанац готово утопио, а у Београду му пуцао поред стопала да би га натерао да скаче, сасвим природно се бојао Ђорђа Чак и касније, као средовечан човек, страховао је да остане са њим насамо.

Александар или Сандро — како су га у породици звали — био је другачији. Довитљив, лепе спољашности и решен да постане војник, био је омиљен и код старијих и код себи равних. Иако пет година старији од Павла и сасвим другачији од њега, увек се пријатељски и заинтересовано односио према њему.

За Павла је живот у Београду био у неку руку лак, иако у војничкој атмосфери краљевског домаћинства, у коме су доминирали мушкарци, није налазио много инспирације а ни нежности ни љубави. Од своје десете па до осамнаесте године био је, не по свом избору, усамљено дете. Учење му је ишло добро и добијао је високе оцене из свих предмета Трудио се колико је могао да се свима уклања с пута и да не изазива невоље. За своје доба не много висок, био је изузетно леп. Његове црне, тужне очи и бледо лице откривали су непогрешиво да је Демидов. И његов дух који је, доста необично, остао слободан и неподложен крутим назорима, природно је тежио пре

Кнез Павле као дечак.

Краљ Петар Карађорђевић

*Регент Александар
Карађорђевић у војничкој
униформи*

*Регент Александар
Карађорђевић на насловној
страни француског
часописа „L'Image”,
септембра 1919.*

лепим предметима него коњима, униформама или ватреном оружју, Предмети који су први дошли у његов посед и које је највише заволео били су једна мала плава шоља и тањираш из Севра. Дивио се њиховој лепоти много пута у кући једног страног дипломате, па кад је овај одлазио Павле је коначно успео да их купи. У Лозани је испуњавао своје усамљеничке и дуге часове учењем, вежбањем и писањем дечачких стихова У Београду је, пак, про-водио дане у краљевском двору дивећи се и истражујући слике, комаде на-мештаја, скулптуре, накит, степеништа, гарнише за завесе, порцелан, и све друго што је привлачило његову пажњу. Временом је открио како му полази за руком да једноставно прикупља лампе, тањире, мање слике, шоље и друге предмете уметничке вредности, и да их затим сређује у својој соби, да би их свима показивао. Онда би у тако припремљену мајусну галерију по-зајмљених предмета, сав одушевљен, позвао све госте у двору. Најзад је от-кривен и кажњен. Управа двора дошла је до закључка да је млади кнез у нај-мању руку чудака, а у најгорем случају клептоман који не може да се контро-лише. Али он је том својом великом и готово сензуалном љубављу за уме-тношћу жудео да замени родитељску љубав и нежност.

Како је растао, Павле је почео да припрема мање позоришне комаде и да рецитије поезију у кућама својих познаника и, веома ретко, у дворцу свога стрица. Већ су га и позивали, и то готово увек странци, па је открио да, кад је подаље од уже породице, уме да ужива у друштву других. Чинило се да ме-ђу Србима које је познавао готово да није било никаквог друштвеног живота изван дворских кругова, па се Павле све више отуђивао од својих сунаро-дника.

Сваког лета Павла су из здравствених разлога, и у друштву васпитача или лекара, слали у неку европску бању. Често је на тим путовањима долазио у Фиренцу код своје тетке Моине — у њену вилу „Пратолино“. Био јој је посебно драг, нарочито после смрти њене сестре, па су кратке Павлове посете увек биле пријатне. Вила „Пратолино“ била је чаробно место за децу. Сва у лежерним линијама, пуна ваздуха и нежних детаља — била је сушта супротност двору у Београду. У дну врта налазила се монументална статуа Ђан Болоње, која је за Павла била бескрајни извор дивљења. Персонификовала је реку По у облику огромне фигуре брадатог човека који опкорачује мало језеро. Била је тако велика да је одрастао човек могао да стоји на њеном но-жном палцу, или да сасвим усправљен прође кроз пролаз испод погнутог торза.

Године су прблазиле а у Павловом животу се мало шта мењало. Отац му је боравио у иностранству, мајка више нија била жива, а стриц је био сав за-узет државним и спољним пословима. Нико се посебно није питао шта да се са њим уради. Ако су Арсена и сматрали непоузданим, бар је био створен за официра. Павле је, међутим, био другачијег кова. Слаб пре него снажан, не-моћан пре него чврст, он се до краја живота ужасавао физичке неспособнос-ти и сваког насиља. Његови робустни нећаци сматрали су да је преосетљив, а његови васпитачи су, пак, непрестано хвалили његове велике умне спосо-бности и марљивост. Већ 1911, у својој осамнаестој години, Павле је гово-рио руски, француски, српски и понешто немачки, а знао је доста и енглес-ки. Интересовања су му дефинитивно била уметничка, а имао је превасхо-дно интелектуалне склоности. На изненађење, али и олакшање свих оних који су се старали о његовом даљем образовању, Павле је у лето 1911. најавио да жели да студира у иностранству, по могућности у Оксфорду. Никоме није било сасвим јасно зашто је и како дечак то тако чврсто желео. Најверо-

ватније је то било дело неког његовог знанца међу дипломатама, али и последица његовог све већег занимања за енглеску књижевност и историју.

По традицији, Карађорђевићи су се школовали у Русији, Швајцарској или Француској, што је било погодно и због близине тих земаља. Павле, међутим, није био директни наследник. Све у свему, сматрали су га сироче-то без родитеља, и сасвим неподобним за војничку каријеру, што би се, иначе, од њега свакако очекивало.

Министарство спољних послова одмах се дало на посао. Преко српског посланства у Лондону Павлу је нађено место у Колеџу „Христове цркве“, па су све подробности око пријема завршене априла 1913.

О свему су обавестили његовог оца, па је одлучено да трошкове студија снесе, по пола, Арсен и српска влада. Павлова средства омогућила су му ма-ли стан у Лондону и смештај у Оксфорду. Претпостављало се да ће, поред универзитетских трошкова, школарине и осталог, бити потребно да има и довољно средстава да плаћа сталног собара, да купује одговарајућу гардеро-бу, путује и приређује пријеме. У свим овим стварима, Павле ће се, бар у почетку, ослањати на посланика свог стрица у Лондону, Грујића и на његову шармантну и ексцентричну жену — Американку Мејбел.

На Моинин захтев Павле је на путу за Енглеску у рано лето 1912. прошао кроз Рим. Кнез Симеон Абамалек Лазарев, чија је палата у Риму била готово на исти начин богато намештена и украшена као и вила Демидових у Сан Донату, био је одушевљен доласком свог младог и наочитог српског нећака. Одмах су обојица схватили да су сродне душе. За Симеона је била права радост што је у Павлу нашао пажљивог, интелигентног и — што га је пријатно изненадило — релативно добро обавештеног слушаоца. Павлу је, пак, боравак у Риму причинио огромну радост. Почео је да увиђа како се његова жеђ за знањем и његове уметничке страсти могу коначно задовољити. Бора-вак у Риму, нажалост, био је прекратак, па је врло брзо већ био у возу за Фи-ренцу, који га је преко Париза водио за Лондон.

Павле је набавио или позајмио неколико књига за путовање. Де Токвил, Жибон, Флорбер, Рилке и Маколеј, били су неки од аутора који су га занима-ли. Понео је и књиге о чувеним кућама и галеријама Енглеске. Његово узбу-ђење што га сва та блага чекају било је неописиво. Пут у Енглеску значио је за њега крај зависног живота детета без родитеља. Сам је себи изабрао живо-тну стазу и што се више приближавао Доверу, био је све уверенији у ис-правност свог избора.

У Фиренци се опијао лепотом Сан Доната, а у Паризу није могао да зас-пи од узбуђења што ће ускоро ићи у Лувр. Упркос свему што је читао и слу-шао о тим музејима и непроцењивим уметничким делима, и поред свег свог маштања, стварност онога што је заиста видео превазилазила је сва његова очекивања. Осетио је истог тренутка готово физичку везаност са свим оним што је гледао.

И када је, најзад, деветнаестогодишњи Павле, по неописиво врелом летњем дану, искочио из воза на лондонској станици Викторија, са своја че-тири кожна кофера и два дрвена сандука окована бронзом, и неодговарајуће одевен — његовом узбуђењу није било краја Узео је неког старог носача с колицима и стао у ред за кочију-такси.

Први пут се сретао са британском вештином стрпљивог чекања у реду — у ствари, први пут је уопште дошао у додир са животом у Британији, па је све то на њега оставило снажан утисак. И кад је, најзад, дошао ред на њега, ускочио је у такси и рекао возачу да га одвезе у Риц.

Павле је дошао наоружан писменим препорукама из Београда, адресованим највише старијој генерацији. Пре него што је кренуо за Оксфорд, остао је у Лондону неколико месеци, набављајући одговарајућу гардеробу и склапајући познанства. Осећајан и осетљив и, за енглески укус, мало више напет, био је под снажним утиском оних које је сретао. Деловао је сасвим као младић кога су предузимљивије монденске домаћице само могле пожелети за својим вечерњим обедом. Пред полазак у Оксфорд, Павле је већ упознао мали и занимљиви део енглеске владајуће класе, па је и сам почео да се осећа удобно у тој средини.

Почео је да схвата како они живе и какви су им односи. Долазећи из земље у којој аристократије готово да није ни било, а свакако не ни владајуће класе изван менаџе коњичких официра, позиција, богатство и моћ британског племства свакако су много зачудили Павла. Блага у њиховим кућама, велика имања и њихова разноврсна интересовања, а изнад свега непоколебљива самоувереност, више су него изненађивали Павла. Фасциниран њиховом ексцентричношћу, остао је до краја живота задивљен оним што би сам описао као суштински — кад је реч о њима — „цивилизован“ живот. Није стога чудо што је убрзо почео и сам да се понаша у складу са њиховим стилем живљења.